

Poláček, Jiří

Konfrontace české a slovenské národní povahy v románu Vladislava Vančury Útěk do Budína

In: *Poetika prózy v česko-slovenských souvislostech : kolektivní monografie*. Pospíšil, Ivo (editor); 1. vydání Brno: Jan Sojnek - Galium, 2016, pp. 161-167

ISBN 978-80-906183-3-6

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81615>

Access Date: 21. 03. 2025

Version: 20250314

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Jiří Poláček (Brno)

Konfrontace české a slovenské národní povahy v románu Vladislava Vančury *Útěk do Budína*

Abstrakt

Autor nejprve připomíná práce věnované fenoménu národní povahy. Poté charakterizuje román Vladislava Vančury *Útěk do Budína* (1932), přičemž se zaměřuje na jeho děj a postavy. Na jejich charakteristikách ukazuje, jak Vančura jejich prostřednictvím konfrontoval českou a slovenskou národní povahu. Závěr studie přibližuje hodnocení této konfrontace literárními kritiky, mezi nimiž jsou například F. X. Šalda, Arne Novák, Karel Sezima, A. M. Píša nebo František Gótz.

Klíčová slova: česká a slovenská národní povaha, Vladislav Vančura, *Útěk do Budína*, charakteristika postav, kritická odezva

Abstract

Confrontation of the Czech and Slovak National Nature in the novel *Útěk do Budína* by Vladislav Vančura

The author remembers pieces of work that are devoted to the phenomenon of national nature. Then he characterizes the novel *Útěk do Budína* (*Escape to Budín*, 1932) by Vladislav Vančura. He is focused on its plot and characters, primarily. The author indicates how Vančura used the characteristics of literary characters to confront the Czech and Slovak national nature. The closing part of the study outlines the evaluation of this confrontation by literary critics, such as F. X. Šalda, Arne Novák, Karel Sezima, A. M. Píša and František Gótz.

Key words: Czech and Slovak national nature, Vladislav Vančura, *Útěk do Budína*, characteristics of literary characters, critical response

Fenomén národní povahy většinou bývá předmětem zájmu sociologů, filozofů či politiků, ale zabývají se jím i publicisté a spisovatelé. Z řady prací o této problematice lze uvést například Masarykovu *Českou otázku* (1895), spis Emanuela Chalupného *Národní povaha česká* (1907), Peroutkovu knížku *Jací jsme* (1924) a Mahenovu *Knihu o českém charakteru* (1924), jakož i sloupek Karla Čapka *O národní povaze* otištěný 23. října 1921 v *Lidových novinách* nebo stať F. X. Šaldy *Češství a Evropa* publikovanou v sedmém ročníku *Šaldova zápisníku* (1933–1934).

Nad charakterem českého národa se zamýšlel také Vladislav Vančura, a to hlavně ve dvou dílech, jež jsou shodou okolností datována rokem 1932. První z nich je drama *Alchymista*, situované do rudolfínské Prahy a konfrontující českou povahu s italským naturelem ztělesněným alchymistou Alessandrem del Morone. Druhým dílem je román *Útěk do Budína*, v němž autor poměřuje český národní charakter s charakterem slovenským, byť jeho dominantním tématem je láska. Vančura ho vydal v nakladatelství Melantrich a získal jím melantrišskou velkou cenu: rozhodla o tom porota tvořená F. X. Šaldou, Otokarem Fischerem a Bedřichem Fučíkem; kromě Vančurova románu ocenila další dvě knihy z roku 1932 – soubor esejů Františka Chudoby *Pod listnatým stromem* a román Egona Hostovského *Případ profesora Kórnera*.

V dobové kritice měl *Útěk do Budína* vcelku velký ohlas. Je možno uvést dvě desítky kritických soudů, mezi jejichž autory byli jak mnozí známí kritikové (F. X. Šalda, Jindřich Vodák, Arne Novák, Karel Sezima, František Götze, Pavel Fraenkl či A. M. Píša), tak již pozapomenutí recenzenti (Bohumil Novák, Josef Heyduk, Václav Běhounek, Albert Vyskočil nebo Václav Pekárek). Zazněly však též hlasy spisovatelů – třeba Josefa Hory, Marie Pujmanové či Václava Renče. Jakkoli v těchto soudech převažovalo kladné hodnocení, celkově Vančurův sedmý román nebyl přijat tak nadšeně jako předchozí *Markéta Lazarová* (1931). Nicméně pak v každém desetiletí vycházel v reedicích a dnes je v obecném povědomí zapsán i díky stejnojmenné filmové adaptaci a pětidílnému televiznímu seriálu režiséra Miloslava Luthera z let 2002 a 2003.

Hlavními postavami jsou dívka z pražské měšťanské rodiny Jana Myslbeková, její milenec a posléze manžel Tomáš Barány a jeho otec Štěpán Barány, majitel statku Vydra u Martina. Tuto trojici doplňuje Janina matka, sestry Dora s Alžbětou a jejich muži Vratislav Brehm a Hugo Nedbal. Románový děj začíná v Praze, kde se Jana během svého vysokoškolského studia seznámí se studentem Tomášem. Jejich sblížení pokračuje útekem do Budína a brzkou velkolepou svatbou na otcově statku. Zde jsou přítomni i Janini příbuzní, takže dochází ke konfrontaci postav, které jsou odlišné národnostně, sociálně i mentálně.

Jana s Tomášem poté pobývají na Vydrě, avšak Tomáš se jí stále více odcizuje a je jí nevěrný s Helenou Stodorovou. Současně dochází k úpadku a pronájmu Vydry. Barányové s Janou odcházejí do Košic a Jana s manželem se potom vrací do Prahy. Žijí spolu v matčině bytě, Tomáš díky Brehmovi získá místo v Hlavní bance, ale své ženě se nevěnuje, hýří a tráví noci s nevěstkami. Nakonec utíká do Budína, kde se zastřelí. Po jeho pohřbu se Jana, již předtím zemře matka, sblíží se svým tchánem Štěpánem a začne se odvíjet „*nový příběh*“.

Všechny uvedené postavy jsou charakterizovány hlavně prostřednictvím vyprávěče a svými činy. Při modelaci jejich výtvarně pojatých portrétů Vančura aplikoval techniku filmového střihu. Vybavil je dosti velkým fondem emocí a odstíněnými psychologickými charakteristikami, jejich jazykovými projevy je však neindividualizoval. Jejich dialogy mají stejný ráz jako řeč vyprávěče: je to svěbytný jazyk plný metafor, archaismů i hovorových obrátů. Svou relevanci mají rovněž jména většiny postav. Příjmení

Barányů signalizuje jejich národnost, zatímco Janino příjmení dokládá Vančurovu zálibu v pojmenovávání postav podle známých osobností, manifestovanou i příjmením Vratislava Brehma.

Problematika české a slovenské národní povahy – spolu s problematikou dobových vztahů obou národů – je v charakteristikách těchto postav reflektována různou měrou. Kromě soudobé literární kritiky se jí zabývala i odborná vančurovská literatura: lze zmínit zejména monografii Milana Blahynky,¹ ale mohu uvést i svoji studii otištěnou v *Romboidu*² a knihu o Vančurových postavách.³ Vzhledem k názvu románu si nejdříve všimněme Tomáše Barányana (v jeho případě jde dokonce o dvojí útěk do Budína), který má ovšem mnohé společné rysy se svým otcem.

Naturely obou Barányů implikují jisté rysy maďarství. Tomáš znal Budín ještě z předválečných let a také uměl dobře maďarsky. Byl výřečný, v lásce až bláznovsky vášnivý, ale nestálý (slynul „*po všem kraji jako přenebezpečný dobyvatel srdcí*“⁴). V jeho způsobech, jimiž okouzloval v pražském prostředí, se zračily staré panské mravy východní provenience: „*Krajina dotýkající se východu má vskutku něco z jeho ohně a zaujetí. Blýská se v hněvech a vášni těchto obyvatelů. Jejich krev je nepochybně horoucí. Nic naplat, jakkoliv jde o zem malou a jakkoliv její bohatství nedosahuje žoků, jež tak příliš ztučněly v mírných pásech hlavního města, přece jen není ani o poznání menší, pokud jde o vzhled, o úpravu stolů a o dobrý mrav zastírající obžerství či smilné lásky.*“⁵

Svatba s Janou Tomáše lidsky zvedla: „*Tomášovy dobré vlastnosti vzrostly a rozmnožily se, jeho sluch je bystřejší, jeho duch kypí, zrak všechno proniká, mysl dostala křídla a vzléme postihujíc smysl nějakého přírodního zákona, zatímco neohrabaný školomet by sotva přeslabikoval prvé slovíčko.*“⁶ Přesto zůstal nedospělý: „*Bylo mu třiatřicet let a vše, co činí jinocha mužem, se ani nedotklo jeho klobouku.*“⁷ V podstatě to byl slaboch bez pevného životního základu, a tak jeho tragický konec má svou logiku; jeho národnost je tudíž druhořadá, byť ji nelze pominout.

Ovdovělý statkář Štěpán Barány má mnohé sympatické rysy, ale je to špatný hospodář: „*Nebyl pyšný a netykal si se špindíry; netřásl se o troníček, měl odvahu říci i to, co se neříkává, byl pánem ve svém domě, a jakkoliv se příliš nestaral o hospodářství, dobře z něho žil.*“⁸ Úpadek své Vydry nese těžce, leč s hrdostí. Má vojenské způsoby urozeného muže a bouřlivou minulost, miluje své hosty, je družný. Vypravěč v této souvislosti provádí přímou konfrontaci s Čechy: praví že o „*srdečnost a družný mrav jsou Slováci lepší*“⁹.

¹ BLAHYNKA, M. *Vladislav Vančura*. Praha: Melantrich, 1978, s. 176–185.

² POLÁČEK, J. *Román česko-slovenského poměru?* In: *Romboid*, roč. 28, 1993, č. 5, s. 75–79.

³ POLÁČEK, J. *Portréty a osudy. Postavy v próze Vladislava Vančury*. Boskovice: Albert, 1994, s. 67–72.

⁴ VANČURA, V. *Útěk do Budína*. Praha: Československý spisovatel, 1963, s. 87.

⁵ *Ibidem*, s. 113.

⁶ *Ibidem*, s. 66.

⁷ *Ibidem*, s. 109.

⁸ *Ibidem*, s. 69.

⁹ *Ibidem*, s. 61.

Štěpán jako zastánce starých časů „*vyznával mínění, že není nad krále*“¹⁰, představiteli nové republiky pohrdal. Ač má historicky dané znaky, je typickým Vančurovým hrdinou z vyšších vrstev, který umí až rabelaisovsky vychutnávat život. V tvorbě svého tvůrce má blízko k baronu Danowitzovi z *Polí orných a válečných* (1925) a současně anticipuje knížete Megalrogova z *Konce starých časů* (1934) a statkáře Horvata z *Rodiny Horvatovy* (1938).

Jana Myslbeková je v leccems blížká Slovákům. Je především krásná: „*Byl jí dán pŕvab a skytnut hlas, jenž okouzluje. Mluví, a vám se zdá, že zpívá.*“¹¹ Jako studentka příliš nevynikala, ale záhy se pro ni stala největší hodnotou láska k Tomášovi. Měla svou hrdost, a tak uměla odmítnout Brehmovy peníze. Na Vydře byla velmi oblíbená, snažila se mluvit slovensky, třebaže přitom dělala chyby. Snadno se přiklonila k „*martinskému způsobu radosti*“¹² a svoji relevanci má i její sblížení se Štěpánem.

Naopak její matka je protikladem velkorysých Slováků. Je přísná, šetrná a samotářská, neumí projevit své city, přestože má Janu velmi ráda: „*Paní pečovala o svou studentku s přísnou láskou. Nebylo pochyby o tom, že ji miluje, dovedla to však dobře zatajit!*“¹³ Její mentální odlišnost od slovenských postav se nejvýrazněji projevuje při jejím pobytu na Vydře: „*Jak se říká, chodila jako tělo bez duše. Její nejmilejší dcera se vdává za muže, který ji odvedl dříve, než to bylo dovoleno. Nebude nikdy souhlasit. Paní Myslbekové je úzko u srdce. Zdá se jí, že oba Barányové jsou divocí a holkářští.*“¹⁴

Při přípravě Janiny a Tomášovy svatby se tato žena chová úzkostně a odměřeně, čímž se – spolu s Dorou a Alžbětou – odlišuje od ostatních hostů a zejména od Barányů, kteří „*se drží mravu, jenž nemá nedostatek veselosti, v které je ztajena dobrota i vznešenost*“¹⁵. Při opulentní svatební hostině, jejíž sugestivní popisy rovněž přispívají k charakteristice slovenské mentality, je veselo, avšak „*paní Myslbeková zůstává zachmuřena; sotva se dotkla jídel, shledávajíc tuto hostinu obžernou a křiklounskou*“¹⁶. Její smutný osud pak završuje nemoc a smrt.

Zmíněné sestry Dora a Alžběta jsou postavy dosti matné, v leccems podobné své matce. Mnohem větší prostor v románu i při konfrontaci české a slovenské národní povahy zaujímá Vratislav Brehm. Tento „*velmož mezi měšťáky*“¹⁷ je též národnostně osobitý: jeho rodina „*pocházela odkudsi z Němce nebo z Holandska*“¹⁸, sám mluví obstonně francouzsky, ač se identifikuje s českým národem. Při své návštěvě Budína po útěku hlavní milenecké dvojice se spřátelí s Tomášem, s nímž mimo jiné vede dialog o baronských mravech.

¹⁰ Ibidem, s. 78.

¹¹ Ibidem, s. 12.

¹² Ibidem, s. 55.

¹³ Ibidem, s. 11.

¹⁴ Ibidem, s. 59.

¹⁵ Ibidem, s. 61.

¹⁶ Ibidem, s. 45.

¹⁷ Ibidem, s. 7.

¹⁸ Ibidem, s. 49.

Jeho charakter se potom projeví při svatbě na Vydře, kde si počíná podobně jako slovenští hosté: „*Potrpěl si na jídlo a pití, uzavíral snadno přátelství, dovedl složití kozla ranou na komoru. – Ty věci mají značnou cenu v končinách, kde se nepřihlíží k tomu, jak rozkošně máte upjatou rukavičku. Brehm byl veliký a tlustý, mluvil hlasitě a chechtal se, co hrdlo ráčí.*“¹⁹ Je nasnadě, že těmito rysy se podobá Štěpánovi Barányovi a dalším podobným milovníkům života, přičemž jeho národní příslušnost je zde irelevantní.

Jeho švagr Hugo Nedbal, „*doktor veškerých práv a znalec peněžnictví*“ mající „*nepřekonatelnou zálibu v knihách*“²⁰, se právě na Vydře projevuje jako antipod slovenských postav. Je tu vnímán jako „*vznešené vyžlátko*“²¹ a sám se při hostině necítí nijak dobře: „*Doktor Nedbal hleděl do talíře a myslel si, že by mu bylo stokrát líp, kdyby byl doma u svých knih.*“²² Později je zkarikován – v kontrastu se svým příjmením – jako pěstěný muž až příliš pečující o svůj zevnějšek.

Nyní se podívejme, jak Vančurovu komparaci české a slovenské národní povahy hodnotila dobová kritika. Obecně lze říci, že někteří recenzenti jí věnovali náležitou pozornost, jiní ji však reflektovali jen okrajově nebo vůbec ne.

A. M. Píša akcentoval problematiku vztahu Čechů a Slováků a jejich národnostních specifik už názvem své recenze v Literárních novinách: *Román česko-slovenského poměru?*²³ Otazníkem za tímto názvem ovšem zároveň vznesl jisté pochybnosti. *Útěk do Budína* mimoto recenzoval ještě v *Právu lidu*.²⁴ Arne Novák označil toto dílo za „*románovou zkratku dnešního rozporu mezi Čechy a Slováky*“²⁵ a za „*epopej české touhy po Slovensku a české iluzivní důvěry v ně*“²⁶. Josef Hora mluvil o „*polárních osách*“, jež vztahoval k rozdílům nejen mezi Čechami a Slovenskem, nýbrž i mezi severem a jihem.²⁷ Podle Františka Götze Vančura ve svém sedmém románu zachytil „*životní souhru českého a slovenského životního typu*“ a nabídl pohled do „*některých oblastí životní chemie soužití českého a slovenského*“. Uplatnil přitom „*dvojí perspektivu prostorovou a časově psychologickou, dvojí rovínu životního řádu*“²⁸.

Karel Sezima usoudil, že autor zde zobrazil rozdílné znaky obou národů jaksi mimochodem, přičemž charakterizoval dvě slovenské generace: starší „*nečasově hrdou a kavalírsky heroickou*“ a mladší úpadkovou. Český typ se Sezimovi jevil rozšafnější a vypočítavější, a to jako typ „*šetrný až ke skrblictví a plebejsky snažilský*“

¹⁹ Ibidem, s. 58.

²⁰ Ibidem, s. 38.

²¹ Ibidem, s. 59.

²² Ibidem, s. 59.

²³ PÍŠA, A. M. *Román česko-slovenského poměru?* In: Literární noviny, roč. 6, 1932, č. 7, s. 3.

²⁴ PÍŠA, A. M. *Nový Vančurův román.* In: Právo lidu, roč. 41, 1932, č. 80, s. 9.

²⁵ NOVÁK, A. *Cesty české literární tvorby v roce 1932.* In: Rozhledy po literatuře a umění, roč. 2, 1933, č. 2–3, s. 9.

²⁶ NOVÁK, A. *Vančurův román lásky a manželství.* In: Lidové noviny, roč. 40, 1932, č. 188, s. 9.

²⁷ HORA, J. *Vančurova nová kniha Útěk do Budína.* In: Rozhledy po literatuře a umění, roč. 1, 1932, č. 7, s. 49–50.

²⁸ GÖTZ, F. *Nový román Vladislava Vančury.* In: Národní osvobození, roč. 9, 1932, č. 93, s. 5.

až k malodušnosti“²⁹. Podobně Pavel Fraenkl psal o protikladu „demokracie českých šetřilů“ a barányovské „rozhazovačné kavalírské hojnosti“, právem však konstatoval, že Vančuru láká spíš zemanské prostředí svými feudálními zvyky a „svou panskou tvrdohlavostí a houževnatou neústupností“³⁰.

Marie Pujmanová porovnávala Vančurův románový obraz Slovenska s jeho dřívějším literárním zobrazením: „Uvykli jsme ze staršího českého písemnictví představě tklivé Slovače drotarů, bačů, srděček na žudrech a malebné chudoby. Vančura však nenechal Slovensko koledovat a nadlehčil je do ovzduší romancí. Zpodobil v statku Vydře a v Štěpánu Baránym Slovensko jižních svahů, milostného výsluní a výbušných povah, epické pohostinnosti a kavalírské přímosti.“³¹

Kritikové si samozřejmě všímali i jednotlivých postav. V Janě a Tomášovi Arne Novák spatřoval protiklady mravní, sociologické i etnické³² a Ludovit Zúbek, píšící pod pseudonymem VI. Malina, jejich rozdílnou národní příslušností dokonce vysvětloval i jejich různá nedorozumění.³³ Podle mínění Františka Götze Tomáš „není Slovensko“, ale jen jeho „jedna větev“, jež „nutně a organicky uhynie“³⁴. U Štěpána Ludovit Zúbek vyzvedl gargantuovské vychutnávání radostí života³⁵ a F. X. Šalda ocenil zobrazení Štěpánova vztahu s Janou.³⁶ Spolu s Novákem a Fraenklem Šalda pochválil také pasáže situované na Slovensko.

Další recenzenty zas upoutaly maďarské prvky povah obou Barányů. Josef Hora v nich viděl radostný jižní typ³⁷ a František Gótz typ slovenského inteligenta, kterého formovala ještě Pešť a v němž „dožívá dekadence životní struktury, nahlonané v samých základech“³⁸. Jindřich Vodák nazval Štěpána „starožitným kavalírem maďarské výchovy“, kdežto u jeho syna shledával „niterné kavalírské pomadžštění“³⁹. Podle Zúbka vlastnosti Barányů způsobují románové napětí (ač příčiny konfliktů „vází inde a oveľa hlbšie“). Jejich nositelé představují jistý typ Slováka, praví Slováci se však vyskytují u jiných spisovatelů, třeba u Mila Urbana.⁴⁰

Je zřejmé, že dobová kritika danou problematiku interpretovala namnoze adekvátně. Jakkoli národní povaha je fenomén poněkud vágní a časově proměnlivý, Vančura mnohé charakteristické rysy Čechů a Slováků v *Útěku do Budína* postihl. Ztvárnil tu

²⁹ SEZIMA, K. *Z nové tvorby románové*. In: Lumír, roč. 59, 1932–1933, č. 1, s. 41–44.

³⁰ FRAENKL, P. *Naše doba*, roč. 40, 1932–1933, č. 1, s. 54–55.

³¹ PUJMANOVÁ, M. *Čeství levých spisovatelů*. In: *Doba*, roč. 1, 1934–1935, č. 17–18, s. 234–236.

³² NOVÁK, A. *Vančurův román lásky a manželství*. In: *Lidové noviny*, roč. 40, 1932, č. 188, s. 9.

³³ MALINA, VI. *Elán*, roč. 2, 1932, č. 9, s. 6.

³⁴ GÖTZ, F. *Nový román Vladislava Vančury*. In: *Národní osvobození*, roč. 9, 1932, č. 93, s. 5.

³⁵ MALINA, VI. *Elán*, roč. 2, 1932, č. 9, s. 6.

³⁶ ŠALDA, F. X. *Průřez částí dnešního románu českého*. Šaldův zápisník 5, 1932–1933, č. 1–2, s. 34–37.

³⁷ HORA, J. *Vančurova nová kniha Útěk do Budína*. In: *Rozhledy po literatuře a umění*, roč. 1, 1932, č. 7, s. 49–50.

³⁸ GÖTZ, F. *Nový román Vladislava Vančury*. In: *Národní osvobození*, roč. 9, 1932, č. 93, s. 5.

³⁹ VODÁK, J. *Československý román Vančurův*. In: *České slovo*, roč. 24, 1932, č. 80, s. 18.

⁴⁰ MALINA, VI. *Elán*, roč. 2, 1932, č. 9, s. 6.

rezidua dlouhodobého soužití Slováků s Maďary a problematiku jejich společného života s Čechy. Řečený román zároveň vyznívá jako skrytá polemika s ideou jednotného československého národa. Navzdory jeho historicitě je však nutno mít na paměti, že jde především o manifestaci autorova svébytného fikčního světa.

doc. PhDr. Jiří Poláček, CSc.

Katedra českého jazyka a literatury

Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita

Poříčí 7, 603 00 Brno – Česká republika

polacek@ped.muni.cz

